HOOFDSTUK 9

DE GEVOLGEN VAN DE OORLOG EN HET VREDESVERDRAG

§ 1. *De gevolgen voor de westerse landen tezamen, in de reële economische sfeer*

In deze bespreking van de vermoedelijke gevolgen van de Eerste Wereldoorlog volgen wij dezelfde indeling als in het vorige hoofdstuk; wij behandelen dus eerst de gevolgen voor de westerse landen als één geheel beschouwd. En beperken ons in deze paragraaf tot de gevolgen in de reële economische sfeer, d.w.z. dat wij in het bijzonder de productie en de welvaart als centrum onzer beschouwingen kiezen.

Voorop moge daarbij worden gesteld, dat de ergste beperking van de welvaart toch altijd *gedurende* de oorlog zelf plaats vindt, vooral in het laatste deel. Niet alleen het leed in de vorm van lichamelijk letsel, van onzekerheid en bedreiging en van rouw, maar ook het zuiver economische leed in de vorm van hard werken en weinig verbruiken doet zich dan het sterkste voor. De oorzaak daarvan is eenvoudig genoeg: het overgrote deel van wat wij verbruiken komt voort uit de gelijktijdig plaats hebbende productie; en deze geschiedt onder steeds ongunstiger voorwaarden. Een groot deel der mannen en wel de krachtige, jonge mannen produceert niet mee, doch consumeert meer en bovendien vraagt de oorlogsmachine vele en dure producten. Van de arbeid van de ouderen en de vrouwen moet dus nog een groot deel worden opgeofferd aan de productie van oorlogsgoederen; slechts een deel komt aan het eigen verbruik ten goede; bovendien zijn de voorraden steeds geringer geworden. Na afloop van de oorlog verandert dit onmiddellijk aldus, dat niet langer de productie van oorlogstuig nodig is, terwijl althans een deel van de jonge mannen weer in de productie terugkeert.

Niettemin laat de oorlog ook na zijn einde de wereld in een toestand van geringere welvaart. Er heeft in de oorlog *vernietiging* plaats gevonden van vele kapitaalgoederen, waardoor een der voornaamste welvaartsbronnen belangrijk is gereduceerd. Dit geldt in het bijzonder voor voorraden van afgewerkte producten en halffabrikaten; daarnaast zijn echter ook de duurzame goederen sterker versleten, slecht onderhouden en geringer in aantal. Wat dit laatste betreft, zijn enkele cijfers belangwekkend die door het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn gepubliceerd en die wij reeds even aanhaalden in hoofdstuk I [1]. Deze cijfers hebben betrekking op de gegevens die beschikbaar zijn over zes soorten kapitaalgoederen: veestapel, krachtwerktuigen in de industrie, spoorwegen en spoorwegmateriaal, zeeschepen en huizen. Deze gegevens worden samengevat voor zes landen, nl. Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten en Zweden. Daaruit ziet men, dat in alle onderzochte Europese landen de veestapel belangrijk moest worden ingekrompen, vooral in Duitsland, Nederland en Zweden. Een sterke inkrimping onderging ook de handelsvloot, vooral van Frankrijk, Groot-Brittannië en Zweden.

Andere kapitaalgoederen zijn wel niet in aantal achteruitgegaan, doch hun groei blijft bij die in normale jaren ver ten achter en, zoals gezegd, een groot deel daarvan is minder van kwaliteit geworden. Over de voorraden van halffabrikaten en eindproducten is niet veel bekend, doch men kan aannemen, dat deze in veel sterker omvang zijn gedaald dan de voorraden vaste kapitaalgoederen.

Men kan veilig aannemen, dat bij de oorlogvoerenden op het vasteland, ofschoon ook de bevolking door de oorlog is gedaald, toch de hoeveelheid kapitaalgoederen per hoofd der bevolking is gedaald en daarmee de *productiviteit van de arbeid* en dus de welvaart. Bovendien is in den beginne de arbeidslust ook geringer, waardoor de welvaart nog extra daalt. Duidelijk ziet men dit ook uit de productiecijfers; in het jaar 1920, een jaar van grote bedrijvigheid, was de wereldproductie (van industrie en landbouw tezamen) slechts 98% van 1913, terwijl de wereldbevolking 106% van die van 1913 bedroeg. Men kan dus vaststellen, dat het evenwichtspeil der productie op een lager niveau is komen te staan. Zou men de

[1] Vgl. blz. 5.

onderzoekingen van Douglas over de invloed van de kapitaalvoorraad op de productie als maatstaf nemen, dan zou een verlaging van de kapitaalgoederenvoorraad per hoofd met 1 % verantwoordelijk zijn voor een daling van de productie per hoofd met ¼ %.

Daarbij komt nog een andere factor. Doordat de regeringen grote sommen hebben moeten lenen, is de staatsschuld en daarmee de *belastingdruk* zeer hoog. Dit betekent dat een vrij belangrijk deel van de geproduceerde goederen door hen die geproduceerd hebben, moet worden afgestaan aan anderen, zonder enig verband met hun activiteit. Dit werkt natuurlijk niet bevorderend op de werklust van de ondernemers.

Tenslotte komt er nog bij, dat een deel der voortgebrachte goederen niet aan de consumptie ten goede komt, doch moet dienen voor de *wederopbouw* van de door de oorlog gereduceerde kapitaalgoederenvoorraad. In concreto: voor de wederopbouw der verwoeste gebieden; na de vorige oorlog vooral Frankrijk.

Intussen is de geschiedenis van de na-oorlogstijd in zoverre een verrassing, dat de energie die voor deze wederopbouw nodig was, erg is meegevallen. De wederopbouw van Frankrijk heeft ongeveer 7 jaar geduurd; in die jaren werd gemiddeld 6 % van de arbeidskrachten in dat land daarvoor gebruikt. Dat is tenslotte geen groot deel van de totale productie. Dit wordt misschien wel het beste geïllustreerd door te wijzen op de cijfers der werkloosheid in b.v. Engeland. Het gemiddelde percentage der werklozen in dit land was, gedurende de 20 jaar tussen de beide oorlogen, meer dan 10 %. Dat betekent, dat de wederopbouw van Frankrijk zeker 5 of 6 keer had kunnen geschieden met de arbeidskrachten die in Engeland onbenut zijn gelaten!

Het gaat met de wederopbouw waarschijnlijk ook daarom iets gemakkelijker dan men denkt, omdat de neerdrukking van de levensstandaard in de oorlog het mogelijk maakt ook na de oorlog het verbruik nog te beperken in vergelijking tot vredestijd, terwijl de bevolking reeds het gevoel heeft vooruit te gaan.

Het bovenstaande heeft betrekking op het evenwichtspeil van de welvaart na de oorlog. Daarnaast is van belang de mate van *stabiliteit* van de productie. Deze is, zoals wij reeds opmerkten, na de Eerste Wereldoorlog, gering geweest: er zijn zeer heftige conjunctuurgolven geweest. Over de vermoedelijke oorzaken daarvan heb-

ben wij reeds even gesproken. Ten dele is de oorlog wel de schuld van de zeer sterke uitslagen in het begin (crisis van 1920/1); de oorlogstijd zelf had toch immers de slinger van het uurwerk a.h.w. in een zeer extreme stand gebracht. Zo was het b.v. met de scheepsbouw; door de ernstige scheepsverliezen was er na de oorlog een ontzaglijke vraag naar scheepsruimte, waardoor de scheepsbouw een ongekende hoogconjunctuur beleefde, die tot een sterke overdrijving en terugslag leidde. Iets dergelijks geldt voor de woningbouw in de Verenigde Staten. De zeer geringe bouwbedrijvigheid gedurende de oorlog leidde tot een sterk tekort aan woningen; hierdoor liepen de huren langzaam maar vele jaren achtereen op; een bouwgolf van ongekende hoogte, durende tot 1926, was er het gevolg van. Toen was er ook zoveel te veel gebouwd, dat een zeer sterke daling voor vele jaren daarvan weer het gevolg was. De voornaamste factor in de hevigheid der conjunctuurgolf onmiddellijk na de oorlog was wel de intensieve vraag naar grondstoffen van alle soorten, waardoor de prijzen daarvan geweldig stegen; de speculatie maakte er zich meester van en toen de voorraden meevielen, was de ineenstorting der prijzen tot een veel lager niveau het gevolg. Zoals wij reeds even opmerkten, menen wij echter dat de conjunctuurbeweging omstreeks 1929 niet meer door deze factoren werd beïnvloed. Het zoëven genoemde voorbeeld van de woningbouw in de Verenigde Staten — waarvoor dit wèl geldt — is van niet voldoende betekenis voor de productie in haar geheel om daarop zijn stempel te drukken.

§ 2. *De gevolgen in de financieel-economische sfeer.*

In de financiële sfeer zijn de gevolgen van de oorlog zeer sterk te voelen geweest. Door de sterke stijging der schulden, die ten dele gefinancierd waren uit door het bankwezen gecreëerde middelen, was niet alleen het budget der meeste regeringen scheef getrokken, maar ook de geldcirculatie zeer ~~hoog~~ zwart, evenals de circulatie van staatsobligaties en het prijspeil.

De budgets vertoonden overmatige uitgaven voor rente en aflossing van staatsschuld; in verband daarmee moesten de belastingen zeer hoog zijn, hetgeen, zoals reeds opgemerkt, een cijns op de producenten betekent ten behoeve van anderen, die geen verband houdt met de gelijktijdige prestaties dier anderen. Deze hoge be-

lastingen konden veelal niet worden opgebracht — of de publieke opinie meende dat althans — en dit leidde tot tekorten op de begrotingen, die door nieuwe schuldvorming moesten worden gedekt. Verdere ontwrichting van het geldwezen was daarvan in ettelijke landen — b.v. Duitsland, Frankrijk, Italië, België — het gevolg.

De sterke vermeerdering van de geldcirculatie, die gedurende de oorlog zelf nog niet in volle omvang tot aanwending was geraakt, werd na afloop daarvan voor de goederenmarkten funest, toen de opgekropte vraag naar grondstoffen en productiemiddelen zich van haar kon bedienen om zijn eisen kracht bij te zetten. Een lawine van geld stortte zich op de geringe voorraden en deed de *prijzen* overmatig stijgen. Het gevolg was de hevige „boom", gevolgd door de scherpe crisis van 1920/1, waarover wij reeds spraken.

De sterke prijsstijging betekende, in goederen gedacht, een depreciatie van het geld. Zij die geld uitleenden, namen dus met de gewone rente geen genoegen, doch wilden daarnaast een vergoeding hebben voor die depreciatie; zij die geld van anderen leenden waren ook bereid om die hogere rente te betalen, omdat de prijsstijging hun extra winsten in het vooruitzicht stelde. De *rentestand* kwam daardoor een tijd lang nog op een zeer hoog niveau te liggen.

De overmatige geldomloop in een aantal landen leidde er ook toe, dat de *koersen* van de geldeenheden — de franc, de mark, de lire — daalden in vergelijking tot de dollar, d.w.z. t.o.v. het goud. De oude pariteiten — de verhoudingen tot het goud — konden niet worden gehandhaafd. Allerwegen traden depreciaties op. De autoriteiten der centrale banken zagen deze depreciaties met lede ogen aan en beschouwden het — o.i. ten onrechte — als hun plicht om ze ongedaan te maken. Voor de landen als de Centraal-Europese, inbegrepen Frankrijk, België en Italië, was zo iets ondenkbaar. Voor de Scandinavische landen, Engeland en Nederland niet: Zweden, Engeland en Nederland vertoonden slechts een betrekkelijk geringe depreciatie t.o.v. het goud en konden dan ook vrij gemakkelijk „terugkeren tot het goud", d.w.z. tot de oude waardeverhouding tussen geldeenheid en goud. Denemarken en Noorwegen hadden reeds een sterkere depreciatie bereikt in 1924, nl. ongeveer 50%, toe zij besloten om niettemin tot de oude pariteit terug te keren, welk doel omstreeks 1926 werd bereikt. Al deze revalorisatiebesluiten hebben ongunstige gevolgen gehad, waarop wij nog terug-

komen. De vraag is echter of men ze als *noodzakelijke gevolgen* van de oorlog mag beschouwen. O.i. niet. Men had zich de geschiedenis ook anders kunnen denken, nl. dat men de raad van b.v. Cassel had opgevolgd en een nieuwe pariteit had gekozen, meer in overeenstemming met de na-oorlogse verhoudingen der koopkrachten. Een deel van de stagnatie in de productie van de landen die deze revalorisatie hebben toegepast, met name Engeland, zal men dus niet als gevolg van de oorlog mogen aanmerken.

Wil men de typische gevolgen van de oorlog in de financiële sfeer leren kennen, dan zal men dus eerder moeten letten op landen die na de oorlog een nieuw niveau hunner pariteiten hebben gekozen, zoals België, Frankrijk en Italië, of geen revalorisatie van betekenis hebben moeten toepassen, zoals de Verenigde Staten — waarvan het geld a.h.w. met het goud kan worden gelijkgesteld — Zweden en Nederland. In deze landen is wel de betekenis van de overheidsschulden in de volkshuishouding veel groter geworden, hetgeen vooral in Frankrijk tot allerlei moeilijkheden met de valuta heeft geleid, voordat het nieuwe evenwicht bereikt was; doch de algemene bedrijvigheid heeft zich, na de crisis van 1920/1, weer goed hersteld en dit is ook niet onbegrijpelijk; een beperkte mate van „inflatie" zal steeds deze uitwerking hebben. De verlaging van de koopkracht van het geld betekende echter wel een zekere onrechtvaardigheid tegenover de trekkers van vaste inkomens, die zich slechts langzaam en niet geheel herstelde.

§ 3. *De gevolgen in de sociale en geestelijke sfeer.*

De gevolgen van de oorlog in de sociale sfeer zijn zeer ingrijpend geweest, zij het dat er een belangrijke gradatie is wat de intensiteit in de verschillende landen aangaat. In de Oosteuropese landen kwam het, zoals wij zagen, tot volledige omwentelingen en — in Rusland en Hongarije b.v. — tot communistische heerschappij. In Midden-Europa werden democratische republieken gesticht met socialistische tendenties, waar het in de eerste jaren na de oorlog nog zeer bewogen toeging; in West- en Noord-Europa en de Verenigde Staten kwam het tot plotselinge verkorting van de werkdag en plotselinge verhoging van het loon, welke verschijnselen natuurlijk ook in de hiervoor genoemde landen optraden. Deze wel wat abrupte veranderingen hebben het economisch leven grote moeilijk-

heden berokkend en hebben tot reacties geleid die voor de arbeidersklasse zelf niet altijd voordelig waren: ze hebben b.v. gevoerd tot het onrendabel worden van grensondernemingen, en tot het rationaliseren van het productieproces, hetgeen in beide gevallen werkloosheid heeft gebracht en dus vermindering van welvaart, vooral ook een ongelijke verdeling van de welvaart tussen werkende en niet-werkende arbeiders. Ook in ander opzicht is de sociale sfeer het toneel geweest van onrust; zo op het gebied van stakingen en uitsluitingen. Het belang van deze beide verschijnselen voor het economisch leven staat echter verre achter bij dat van de werkloosheid, waardoor vele malen meer werkdagen zijn verloren gegaan.

Natuurlijk kan men ook bij dit onderwerp de vraag stellen in hoeverre hier, naast een noodzakelijk gevolg van de oorlog, sprake is geweest van gevolgen van daarvan duidelijk te scheiden beslissingen van de betrokken groepen. Men zou b.v. kunnen zeggen dat, wanneer de inzichten van de arbeidersklasse in de economische verhoudingen meer in overeenstemming waren geweest met die van de liberaal ingestelde leiders van het economisch leven, men misschien zou hebben afgezien van de sterke loonacties; deze inzichten waren echter een slechts geleidelijk veranderend gegeven en niet een op een bepaald ogenblik plotseling opkomend feit; waardoor wij er de voorkeur aan geven de schommelingen in de sociale sfeer inderdaad als gevolg van de oorlog te zien.

De gevolgen in de geestelijke sfeer bestonden voor een deel in een algemene demoralisatie: de ervaring dat met brute kracht gemakkelijke oplossingen te verkrijgen waren, deed de eerbied voor overeenkomsten, rechten en goede gewoonten dalen. Een algemene bandeloosheid was daarvan het gevolg. De zelfbeheersing daalde eveneens. Daarbij kwam een algemene behoefte aan verstrooiïng en een zekere oppervlakkigheid.

Niet al deze gevolgen hebben alleen ongunstige zijden. De verminderde eerbied voor gewoonten bracht ook mede een verminderde eerbied voor slechte gewoonten en sleur. Men stond vrijer tegenover bepaalde maatschappelijke vraagstukken en een zekere doortastendheid was, althans in den beginne, het gevolg. Later verminderde deze echter weer zienderogen.

In de economische sfeer zijn van deze geestelijke veranderingen wel enkele sporen aan te wijzen. Behalve wrijvingen in de sociale

sfeer en een zekere neiging om gemakkelijker machtsmiddelen toe te passen, waren het vooral een toenemende vraag naar artikelen van een zekere luxe en naar vermaak en een afnemende neiging tot sparen die genoemd moeten worden. Het gemak waarmee afbetalingskrediet werd genomen is een typisch voorbeeld. Men hoede zich echter voor overdrijving van de belangrijkheid dezer verschijnselen.

§ 4. *De verdeling der reële oorlogsgevolgen over de westerse landen*

Nadat wij hebben uiteengezet welke de voornaamste gevolgen van de oorlog zijn voor de westerse landen, als geheel beschouwd, gaan wij ons thans met de vraag bezighouden, hoe deze gevolgen verdeeld waren over de afzonderlijke landen. Het spreekt wel vanzelf, dat wij daarbij alleen de meest in het oog springende feiten zullen behandelen. Het is daarbij niet te vermijden, dat wij hier en daar in herhalingen vervallen van wat reeds besproken is; wij zullen dit natuurlijk zoveel mogelijk vermijden.

Wat de *verliezen aan „productiefactoren"* betreft, valt onmiddellijk op, dat Duitsland en Frankrijk in veel ernstiger mate hebben geleden dan Engeland en de Verenigde Staten. Het aantal gesneuvelden b.v. bedroeg voor Duitsland 1,71 millioen, voor Frankrijk 1,38, voor Groot-Brittannië 0,94 en voor de Verenigde Staten 0,11. De verandering in de voorraad aan vaste kapitaalgoederen vertoont hetzelfde beeld: een achteruitgang in Duitsland van 0,2 %, van Frankrijk met 5,8 %, tegenover een vooruitgang met 1,5 % in Groot-Brittannië en 9,2 % in de Verenigde Staten. Deze cijfers moet men naast die van de normale groei van de kapitaalgoederenvoorraad in vier jaren stellen, om een indruk van de invloed van de oorlog te verkrijgen; aldus is gedaan in de volgende tabel:

	D.	F.	G.B.	V.S.
Verandering 1914—'18	— 0,2	— 5,8	1,5	9,2
Normale verandering in vier jaar	+ 14,8	+ 12,4	+ 11,2	+ 15,2
Invloed van de oorlog	— 15,0	— 18,2	— 9,7	— 6,0

Zoals ons niet behoeft te verbazen, is Frankrijk er het ergst aan toe geweest. Dit verlies aan vaste kapitaalgoederen is nog gepaard gegaan met een verlies aan vermogensbezit in het buitenland als

gevolg van het waardeloos worden van vorderingen op Rusland en het sterk depreciëren van bepaalde vorderingen op Centraal-Europese landen.

De hierboven gegeven cijfers zijn niet zeer nauwkeurig; het getallenmateriaal[1] laat dit niet toe. Zij zijn echter in zoverre een poging om inderdaad de invloed van de oorlog, onderscheiden van die van het vredesverdrag, weer te geven, dat daarbij geen rekening is gehouden met de uitleveringen van kapitaalgoederen door Duitsland op grond van dit verdrag. Deze zullen hierna nog ter sprake komen.

Ook in de *productiecijfers* zien wij na de oorlog grote verschillen tussen de landen onderling. Deze verschillen zijn niet noodzakelijkerwijs alleen een gevolg van de oorlog, doch mede van het vredesverdrag, althans in zoverre, dat voor Duitsland de bij dat verdrag bepaalde uitleveringen van kapitaalgoederen er mede invloed op hebben gehad. De verandering van grondgebied, die mede door het vredesverdrag werd bepaald, komt in de cijfers niet tot uitdrukking, d.w.z. de cijfers voor 1913 zijn berekend voor het nieuwe rijksgebied. Over de invloed van elk dezer factoren afzonderlijk zal in het volgende nog worden gesproken. Een indruk van de welvaartverschillen — in vergelijking tot de toestand van 1913 — verkrijgt men door de cijfers van de totale productie voor de vier grote landen in 1920 te bezien (met als basis het jaar 1913); zij bedroegen:

Ver. Staten	127
Engeland	93
Frankrijk	75
Duitsland	65

Een aanzienlijk minder grote spreiding vertoonden echter de *reële lonen*; de cijfers daarvoor moeten wel met voorzichtigheid worden gehanteerd, doch deze conclusie schijnt ons gerechtvaardigd. Zij bewegen zich zowel voor Duitsland (althans in 1919!) als voor Engeland en de Verenigde Staten in de omgeving van 110 en 120 % van het peil van 1913. De verklaring van het verschil met de productiecijfers zal wel zijn, dat de sociale omwenteling in Duitsland veel heviger was en de arbeidersklasse zich daardoor een groter deel van het nationale inkomen wist te verschaffen. Dit werd gedurende de inflatieperiode overigens anders.

[1] Zie daarvoor hoofdstuk 1, blz. 5.

§ 5. *De verdeling der financiële oorlogsgevolgen over de westerse landen onderling*

Ook hier dient men weer, zo goed als het gaat, te onderscheiden tussen de gevolgen van de oorlog en die van het vredesverdrag. Een typisch gevolg van de oorlog in de financiële sfeer is de verdeling van de *goudvoorraad*, die na de oorlog veel ongelijker en meer in het voordeel van de Verenigde Staten was dan daarvoor. Hetzelfde geldt natuurlijk voor de verdeling van de *buitenlandse beleggingen*, waarmee wij dan bedoelen de beleggingen in de landen aan de periferie. Ook hiervan ging een belangrijk deel over in handen van Amerika; Engeland moest meer dan een kwart van zijn beleggingen verkopen.

De ongelijke verdeling van de goudvoorraad heeft zich na de oorlog nog verder geaccentueerd. Het gaat echter niet aan om dit een gevolg van de oorlog alleen te noemen. Ook hier menen wij dat er daden van economische politiek hebben meegewerkt, die men onafhankelijke betekenis mag toekennen.

In de herverdeling van de goudvoorraden en de beleggingen weerspiegelt zich het feit dat de verschillende landen zich voor de oorlog zeer ongelijke inspanningen hebben moeten getroosten en dat met name, aan geallieerde zijde, Frankrijk, dat terrein van de strijd was, in veel ernstiger mate bij de worsteling was betrokken dan Engeland en dit weer meer dan de Verenigde Staten.

Hetzelfde feit komt tot uitdrukking in de stijging van het prijsniveau en de daarmee corresponderende daling van de wisselkoersen. Terwijl de dollar aan het goud bleef gekoppeld, was het pond sterling kort na de oorlog ongeveer 20 % gedeprecieerd; in 1925 werd het, zoals wij weten, weer aan het goud gekoppeld met de oude pariteit. De Franse franc werd tenslotte gestabiliseerd op 20 % van zijn vroegere goudwaarde; de mark verloor het contact daarmee geheel en deprecieerde — echter ongetwijfeld niet alleen als gevolg van de oorlog — tot een billioenste van haar goudwaarde. De avonturen der andere valuta's waren met dit beeld in overeenstemming.

§ 6. *De gevolgen van de oorlog voor de landen van de periferie*

Voor de landen buiten Europa en de Verenigde Staten heeft de oorlog in de eerste plaats het bekende gevolg gehad dat de leverancier van industrieproducten, tevens klant voor agrarische producten

en grondstoffen, tijdelijk werd uitgeschakeld; dit bracht dus mede een overproductie van de landbouw en een gebrek aan industrieproducten. Daardoor werd de industrialisatie dezer landen nog meer gestimuleerd dan reeds in de „natuurlijke" ontwikkeling tot uitdrukking kwam. Deze beweging werd na de oorlog door een reactie gevolgd, d.w.z. de vraag naar landbouwproducten nam toen weer toe, evenals het aanbod van industrieproducten. Er ontstond echter tevens een toestand van een zekere *overcapaciteit* en wel van landbouwproductie in de landen der periferie en van industrieproductie in de westerse landen. De landen aan de periferie konden hun eigen markt voor industrievoortbrengselen voor zichzelf reserveren, evenals de industrielanden hun landbouw konden beschermen.

De overcapaciteit in de landbouw werd nog vergroot door de *technische ontwikkeling*, die de opbrengsten deed stijgen. Het gevolg is een slepende crisis geweest die de landbouwprijzen in de gehele periode na de oorlog op een relatief laag peil en de werkloosheid in de industrielanden betrekkelijk hoog heeft gehouden. Door deze lage prijzen in de landbouw was de gehele economische toestand in de landen der periferie depressief, waardoor de reserves gering waren, hetgeen een feit van een zekere betekenis was bij het doorwerken van de crisis van 1929. Deze had daardoor een iets gemakkelijker „voedingsbodem" dan anders wellicht het geval zou zijn geweest.

De pogingen tot *valorisatie* der verschillende grondstoffen waren dan ook na de oorlog niet van de lucht; men denke aan de regelingen voor de rubber, die in 1922 reeds aan de orde waren, en voor de koffie. Hierbij spelen overigens, zoals wij reeds opmerkten, ook „natuurlijke" factoren een rol.

Daarmee samenhangend is de financiële toestand van verschillende der periferie-landen, die overigens reeds voordien meermalen niet florissant was, ook in de periode na de Eerste Wereldoorlog zwak. Dit blijkt ook hieruit dat, behalve de vele oorlogvoerende landen in Europa, die de pariteit van hun munteenheid hebben moeten verlagen, ook Brazilië, Chili, Ecuador en Brits-Indië dat hebben moeten doen.

§ 7. *De gevolgen van het vredesverdrag; de grenswijzigingen en de uitleveringen*

De belangrijkste elementen van het vredesverdrag voor de loop der economische gebeurtenissen zijn:

1. de grenswijzigingen en verdere gebiedsveranderingen;
2. de uitlevering van kapitaalgoederen en
3. de herstelbetalingen.

Wij zullen de gevolgen van elk dezer trachten te schetsen. Daarbij delen wij onze beschouwingen niet verder in, omdat het hier uiteraard vrijwel steeds gaat om de verhoudingen tussen de westerse landen onderling.

1. De *grenswijzigingen* betekenden voor Duitsland en zijn bondgenoten uiteraard het verlies van natuurgaven, kapitaalgoederen en bevolking. Voor Duitsland bedroegen deze verliezen in procenten van de hoeveelheden van 1913:

bevolking	10	veestapel	12
landoppervlak	13	krachtwerktuigen v. d. industrie	9
steenkoolproductie	26	spoorwegen	12
ijzerertsproductie	75	huizen	10
rogge- en tarweproductie	16		
aardappelproductie	18	gem. kap. goederen	10

Hieruit ziet men, dat de verliezen aan kapitaalgoederen als gevolg van de gebiedsafstand met die van de bevolking vrijwel evenredig waren, doch dat het verlies aan natuurgaven meer dan evenredig was.

Daarbij kwam nog het verlies van de koloniën. Nu waren echter de Duitse koloniën in de periode 1894—1913 voor Duitsland eerder een economische schadepost dan een bron van voordeel geweest, zoals wordt geïllustreerd door de gegevens van Grover Clark [1]. In die periode was de totale waarde van alle handel van Duitsland met zijn koloniën 972 millioen M., terwijl de uitgaven voor de koloniën de ontvangsten daaruit met 1002 millioen M. overtroffen.

Van veel meer gewicht was echter, dat door de grenswijziging in Europa, waarbij dus inbegrepen de creatie van nieuwe of het herstel en de uitbreiding van vroegere staten, de *afzetgebieden* van Duitsland vrij sterk beperkt worden. Dit wordt geïllustreerd door de cijfers van de ontwikkeling van de uitvoer van een aantal landen. Deze cijfers geven uiteraard niet alleen de invloed weer van deze territoriale indelingswijzigingen; ook de monetaire en de handelspolitiek hebben daarop invloed gehad. Deze handelspolitiek was echter veelal een

[1] Grover Clark, A Place in the Sun, New-York 1936, blz. 134.

regelrechte verlenging van de bedoelingen van het vredesverdrag en kan daarom zonder veel bezwaar gerekend worden tot datzelfde complex van factoren. Het blijkt nu, dat de waarde van de uitvoer over 1924—'29 in % van die van 1909—'13 en uitgedrukt in goud bedraagt voor:

Japan	405	Frankrijk	170
Denemarken	257	Zwitserland	159
Ver. Staten	242	Gr. Brittannië	155
Zweden	229	Oostenrijk, enz.	138—152
Noorwegen	221	Duitsland	127—133
Italië	174		

De wijze waarop deze cijfers verkregen zijn, vereist nog enige toelichting. Voor de landen met slechts geringe grenswijzigingen is eenvoudig de uitvoer in 1925—'29 vergeleken met die in 1909—'13. Voor Duitsland zijn twee cijfers berekend. Het laagste heeft betrekking op Duitsland in 1925—'29, vergeleken met Duitsland 1909—'13; dit cijfer is natuurlijk te laag, omdat het territorium in 1925—'29 kleiner was dan in 1909—'13. Als tweede, maximale cijfer is de toeneming berekend die de uitvoer van het blok Duitsland—Polen met Danzig in 1925—'29 vertoont t.o.v. de uitvoer van Duitsland in 1909—'13. Zoals de tabel doet zien, liggen deze twee cijfers merkwaardig weinig uiteen, waardoor een vrij nauwkeurige benadering mogelijk is. Voor Oostenrijk enz. is de volgende keuze gedaan: maximumcijfer door vergelijking van het blok Oostenrijk, Hongarije en Tsjechoslowakije in 1925—'29 met het blok Oostenrijk-Hongarije in 1909—'13-minimumcijfers door vergelijking van het blok: Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho; slowakije, Yoegoslavië en Roemenië in 1925—'29 met het blok Oostenrijk-Hongarije en Roemenië in 1909—'13. Ook deze cijfers liggen niet ver uiteen, waardoor een schatting niet al te onzeker is.

Uit het staatje blijkt wel, dat de handelsbeweging van Duitsland, ook wanneer men rekening houdt met de verkleining van het land, zich aanmerkelijk ongunstiger heeft ontwikkeld dan die van de andere landen. Wanneer men hiervan nog een onderverdeling naar landen maakt, ziet men, dat de uitvoer naar Rusland, incl. de randstaten, vergeleken bij voor de oorlog zelfs iets verminderd is, terwijl die naar Groot-Brittannië en Frankrijk nauwelijks is toegenomen. In de verhouding waarin de handel der meeste landen is toegenomen is eigenlijk alleen de uitvoer naar de kleine neutrale landen in Europa, de Balkan, Italië, Zuid-Amerika en Afrika toegenomen. De uitvoer naar Azië is zeer sterk toegenomen; doch deze maakt slechts een betrekkelijk klein deel van de totale uitvoer uit. Men kan uit deze cijfers dan ook de conclusie trekken, dat de geringe stijging van de Duitse uitvoer ten nauwste samenhangt met de politieke tegenstellingen, d.w.z. met de geest van het vredesverdrag.

2. Wat nu de *uitleveringen* betreft, deze hebben de kapitaalgoederenvoorraad van Duitsland verder verminderd. De uitleveringen bestonden voornamelijk uit spoorwegmateriaal en schepen. Van het eerste moest rond 1/6, van de schepen bijna alles worden uitgeleverd. Voor de kapitaalgoederenvoorraad als geheel betekenen deze cijfers minder dan men zou menen; de waarde van de vloot is voor alle landen slechts een zeer klein deel van het totaal van de waarde van de kapitaalgoederenvoorraad. Het verlies aan kapitaalgoederen na de oorlog van 0.2 % wordt tot ruim 1 %, wanneer men met de uitleveringen rekening houdt. De betekenis voor het economisch leven onmiddellijk na de oorlog was echter groter, omdat de schepen voor de aanvoer van de noodzakelijke grondstoffen en voedingsmiddelen zo nodig waren.

Zet men de cijfers van de verliezen der kapitaalgoederen door (a) de oorlog, (b) de gebiedsafstand en (c) de uitleveringen dus naast elkaar, dan bedragen deze resp. 15, 10 en 1 %. De gebiedsafstand betekende bovendien een 13% verlies van natuurgaven, wat in waarde met ongeveer 7% van de kapitaalgoederenvoorraad overeenkomt; de totale bezitsverliezen door de oorlog, de gebiedsafstand en de uitleveringen zijn dus resp. 15%, 17% en 1% van de kapitaalgoederenvoorraad. Daarbij moet bedacht worden, dat de oorlog echter tevens betekende het verlies van 3% der bevolking — vooral jonge mannen — en de gebiedsafstand 10% der bevolking — van alle leeftijdsklassen en beide geslachten. Waarbij de begrippen „verlies" echter in beide gevallen geenszins hetzelfde betekenen. De oorlog heeft verreweg het meeste leed gebracht; voorzover men zuiver economisch kan redeneren, heeft het vredesverdrag echter verliezen gebracht die vergelijkbaar zijn met die van de oorlog zelf.

Daartegenover staat echter, dat Duitsland door de gebiedsafstand ook voor minder mensen te zorgen had.

Had Duitsland dus door de oorlog een duidelijke aderlating van de hoeveelheid kapitaalgoederen per hoofd ondergaan, dat het de kapitaalschaarste zoveel pijnlijker merkte dan Frankrijk, dat nog grotere verliezen aan kapitaalgoederen had geleden, moet toegeschreven worden aan het isolement van Duitsland in de eerste jaren na de oorlog, waardoor het van het kapitaalaanbod van de Verenigde Staten vrijwel verstoken bleef en aan de moeilijke sociale positie, waardoor ook het spaarproces in het binnenland niet meer function-

neerde als voorheen. Dit wordt nog verduidelijkt door de volgende cijfers. Het nationale inkomen bedroeg in 1913 48 mld. M en in 1927/8 gemiddeld 73 mld., hetgeen in koopkracht van 1913 49 mld. M, dus ongeveer evenveel als in dat jaar vertegenwoordigt. De binnenlandse besparingen werden voor 1913 geraamd op 8 à 10 mld. M. Voor 1927/8 daarentegen bedroegen zij slechts 5 à 6 mld. M. Met de kapitaalinvoer tezamen wordt een bedrag verkregen van 8 à 9 mld. M. (Al deze getallen zijn eveneens uitgedrukt in koopkracht van 1913) [1]. Men ziet daaruit, dat het binnenlands aanbod van besparingen sterk was teruggelopen; dit hangt vooral samen met de sterke stijging der belastingen die, in koopkracht van 1913, 6,7 mld M. bedroeg. Een bedrag van 1,1 hiervan werd geheven ten behoeve der herstelbetalingen.

Nu wij enige der belangrijkste gevolgen van de oorlog en het vredesverdrag voor de welvaart van Duitsland hebben leren kennen, willen wij trachten, hun gezamenlijke uitwerking te schatten.

Wij willen daarbij onderscheid maken tussen het apparaat, waarover het land beschikte en het gebruik dat van dat apparaat is gemaakt. Het apparaat was, als gevolg van de oorlog, en gerekend per hoofd der nog overgebleven bevolking, belangrijk kleiner geworden dan het zonder de oorlog zou zijn geweest. Wij zagen nl. reeds dat door de oorlog een achterstand van 15% in het productieapparaat — voorzover tot uitdrukking komend in de hoeveelheid der onderzochte kapitaalgoederen — was ontstaan. Daar de bevolking 3% achterstand vertoonde, was de achterstand per hoofd 12%. Het verlies aan kapitaalgoederen door de uitleveringen bedroeg 1%, dat door de gebiedsafstand 10%; tegenover dit laatste cijfer staat echter eveneens een bevolkingsvermindering van 10%, waardoor per hoofd geen verlies wordt geleden. Wel is een hoeveelheid grond van 13% afgestaan, hetgeen per hoofd 3% achteruitgang betekent. Drukken wij, evenals hierboven, dit laatste verlies gemakshalve uit in % van de kapitaalgoederenvoorraad, dan is het een kleine 2%. De totale verliezen aan kapitaalgoederen zijn dus, per hoofd, 12 + 1 + 2 = 15%. Natuurlijk zou dit, uitgedrukt in

[1] Bronnen van deze cijfers: Wagemann, Konjunkturlehre; Helfferich (volgens Feis, Europe: the World's Banker, blz. 62); Keiser und Benning, Kapitalbilding und Investitionen in der deutschen Volkswirtschaft 1924 bis 1928, Sonderheft 22 v. d. Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung, Berlijn 1931, blz. 35.

de waarde van de kapitaalgoederen en de grond tezamen een kleiner percentage zijn geweest; nl. ongeveer 9%.

Een dergelijke verkleining van het apparaat betekent in eerste instantie een in procenten even grote achteruitgang in de productie en een werkloos worden van een overeenkomstig deel van de „factor arbeid". Zij die, om het zo uit te drukken, samenwerkten met de 13% kapitaalgoederen of de 3% grond, dat zullen dus naar schatting ongeveer 11% van de arbeiders zijn, zullen niet onmiddellijk over productiemiddelen resp. grond beschikken. Na enige tijd zal het echter beter worden. Er zal een zekere aanpassing plaats hebben; men combineert de kapitaalgoederen en de arbeid op andere wijze en is dan — in principe — in staat om weer alle arbeiders een plaats te verschaffen. In de realiteit kan dat enige tijd vergen. De welvaart wordt dan wel geringer, omdat de „minder kapitaalintensieve" productiewijze die men moet toepassen, een geringere arbeidsproductiviteit oplevert, doch het verschil is niet zó groot; men kan aannemen dat de productie per hoofd met ongeveer 3% zou zijn gedaald na de volledige aanpassing.

Tot zover de kwestie van het aanwezige productieapparaat. Heeft men het echter ook benut? Dat hangt van nog andere omstandigheden af. We zien in de moderne volkshuishoudingen vaak, dat een gedeelte van het apparaat ongebruikt blijft, omdat er onvoldoende doorstroming van inkomens plaats vindt. Het initiatief tot het benutten van het apparaat gaat nl. bij de huidige organisatievorm der volkshuishoudingen minder van de aanbieders van producten dan van de vragers uit, en wel in het bijzonder van de vragers die niet aan de grootte van het nationale inkomen gebonden zijn. Dat wil zeggen, dat de vraag naar uitvoerproducten — uitgeoefend door het buitenland — en de vraag naar investeringsgoederen — die desnoods met krediet kan worden gefinancierd, wanneer de winstverwachtingen maar groot genoeg zijn — vooral bepalend zijn voor de omvang van de bedrijvigheid, d.i. van het gebruik dat men van het apparaat maakt.

Hoe stond het er nu met Duitsland te dien aanzien voor na de Eerste Wereldoorlog? Wij willen daarbij speciaal denken aan de periode na de stabilisatie. Zoals wij reeds zagen, was de vraag naar uitvoerproducten geringer dan, naar verhouding, in andere landen; en dit zal zeker voor een goed deel een gevolg van de oorlog zijn:

de verdeling van de Duitse export over de verschillende landen doet dit vermoeden. De vraag naar investeringsgoederen werd voorts gehandicapt o.m. door de zeer hoge rentestand die de ondernemer voor geleend kapitaal moest betalen; of anders uitgedrukt (voorzover hij niet rechtstreeks leende): het rendement van nieuwe investeringen was geringer dan dat op leningen aan de overheid, waardoor het (geringe) aanbod voor hem niet beschikbaar was. Wij zagen reeds dat de kapitaalschaarste ten dele aan de gevolgen van de oorlog en ten dele aan de sociale structuurveranderingen in Duitsland zelf moest worden toegeschreven. De uitvoervermindering alleen zou wellicht nog niet voldoende zijn geweest om een gedeeltelijk ongebruikt blijven van het apparaat te verklaren. De uitvoer was, zoals wij zagen, ongeveer 130 % van de vooroorlogswaarde; het middencijfer voor enige andere Europese landen kan worden gesteld op 170. Duitsland had echter een 10 % kleinere bevolking, zodat met zijn oude bevolking een cijfer van 144 % zou hebben gecorrespondeerd; d.i. een cijfer dat 15 % lager ligt dan 170. Nu is de uitvoer ongeveer 15 % van de gehele productie. Op de gehele productie overgebracht zou de achteruitgang er daarom een zijn van 2,25 %; neemt men in acht — volgens de theorie van de multiplicator — dat deze achteruitgang zich over het gehele economisch leven ook door secundaire gevolgen zal uitspreiden, dan zou de achteruitgang van de uitvoer verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor een vermindering van wellicht 4 % der productie. Het apparaat was, zoals wij zagen, echter ca. 11 % kleiner geworden en zou ook na volledige aanpassing toch reeds 3 % minder hebben kunnen produceren. De achteruitgang van de buitenlandse vraag alleen zou dan nauwelijks tot een onderbezetting behoeven te voeren.

De achteruitgang van de investeringen komt daar echter bij. Zij was aanzienlijk, zoals uit de productie-index van de betrokken industrieën blijkt. Deze beweegt zich op een peil dat — in het jaar 1925 — gemiddeld wellicht 50 % ligt onder het peil dat bij voortzetting van de ontwikkeling van voor de oorlog zou hebben bestaan, na correctie voor de daling van de bevolking met 10 %. De invloed van een zo geringe lust tot investeren beschouwen wij als zeer belangrijk voor de verklaring van de lage stand van de bedrijvigheid in Duitsland na de Eerste Wereldoorlog. Toepassing van de theorie

van de multiplicator — waarop wij hier niet verder kunnen ingaan — zou nl. een bedrijvigheid van 80 % van de mogelijke activiteit doen verwachten op grond van de genoemde daling der investeringen. De geringe lust tot investeren hangt ten nauwste samen met de hiervoor reeds gesignaleerde kapitaalschaarste, die de rentestand sterk had doen stijgen. Daarnaast kunnen zelfstandige factoren werkzaam zijn geweest. In elk geval heeft deze geringe investeringslust naar ons inzicht meer nog dan de oorlogsgevolgen bijgedragen tot de lage stand van de bedrijvigheid.

§ 8. *De gevolgen van de herstelbetalingen*

3. Ten aanzien van de *herstelbetalingen* moeten wij onderscheid maken tussen de periode vóór 1924 en die nadien. In de eerstgenoemde periode vallen de moeilijkheden met de Duitse valuta, die — wellicht met de sociale woelingen — de voornaamste zijn waarmee Duitsland toen te maken had. Zoals wij reeds eerder hebben betoogd is het moeilijk, vast te stellen of de schuld van de inflatie ligt in de zware lasten die door het vredesverdrag, en dan vooral de herstelbetalingen, op het land waren gelegd dan wel in de onjuiste financiële politiek door de Rijksregering gevoerd. Het ontbreekt ook onder Duitse schrijvers niet aan enige stemmen die dit laatste hebben betoogd. Wij zijn geneigd aan de herstelbetalingen ook een deel van de schuld toe te rekenen en wel op grond van de eigenaàrdigheden van het betalingsbalans-mechanisme. Indertijd is reeds door Keynes betoogd, en later door nadere statistische berekeningen ondersteund — zoals wij in hoofdstuk 3 zagen —, dat het zeer goed mogelijk is dat een bedrag van de grootte der herstelbetalingen in het geheel niet kan worden overgemaakt, zonder de betalingsbalans in wanorde te brengen. In elk geval zijn de herstelbetalingen in geld daarom een onvoorzichtig experiment geweest, dat grote kansen bood tot ongelukken op valutagebied.

Voor de herstelbetalingen sinds de stabilisatie van de mark geldt het bekende feit, dat deze gepaard zijn gegaan met een internationale kredietverlening aan Duitsland, die naar bedrag niet ver afwijkt van de verrichte herstelbetalingen. Over de jaren 1924—1933 is betaald bijna 11½ mld. R.M.; Duitsland heeft echter kredieten opgenomen die over dezelfde periode een netto-bedrag uitmaken van 14 mld. volgens de gegevens van de Volkenbond [1] en

[1] Balances de paiements 1933, blz. 53.

bijna 12 mld. volgens de gegevens van Wagemann [1]. Men kan zich nu op het standpunt stellen dat er dus eigenlijk geen herstelbetalingen zijn verricht; dat impliceert dan, dat men aanneemt dat zonder die betalingen ook de kredieten niet zouden zijn gevraagd. Dat is inderdaad waarschijnlijk; in elk geval had Duitsland vóór de oorlog geen behoefte aan buitenlandse leningen; en het bedrag daarvan was in 1927/'28 net ongeveer zo groot als nodig was om tezamen met de binnenlandse besparingen dezelfde kapitaalvorming op te leveren als voor de oorlog plaats had. Men kan dus globaal stellen, dat zonder de herstelbetalingen Duitsland door de vrijkomende bedragen in staat zou zijn geweest tot ongeveer dezelfde kapitaalvorming alleen uit binnenlandse inkomens. De rentestand zou dan wellicht iets lager zijn geweest, doch veel hoger zou daardoor de bedrijvigheid niet zijn geweest. Zodoende ontkomt men niet aan de indruk, dat de invloed der herstelbetalingen op het Duitse economische leven na de stabilisatie van de mark slechts matig is geweest.

[1] Konjunkturstatistisches Handbuch 1936, blz. 126.